

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелзэн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.ru

№ 79
(19610)
2022 чылдың
октябрь 19
среда

Хүннүң үнери — 07:13
Ажары — 17:42
Хүн дурту — 10:26

Садар өртээ
хостуг

12+

В. ХОВАЛЫГ:

“Амыдыралдың шынары каяа-даа бир дөмей болур ужурлуг»

/ Каа-Хем кожуунун Бүрен-Аксы сумузунда «Эзирлер уязы» спорт залдың тудуу адакталып турар.

Тывада бир дугаар онзагай тураскаал

2022 чылды Россияның чоннарының культурлуг салгалдары-
ның чылы кылдыр чарлаан турган. Аңаа тураскаадып Тываның
Культура яамызы чаңгыс эвес тураскаалды ажиткан.

Тываның төлептиг салгалдары 10 чылдаан

Тываның күрүне университетинде Россияның студентилер отрядтарының
регионалдыг салбыры ажыттыгаш, 60 үеге чедир республиканың болгаш
Россияның студентилер ажылдаар тудугларына ажылдап келген.

\ 4-кү арында

\ 8-ки арында

26 097

тонна картофельди республика-
ның көдээ ишчилери ажаап алган.

В. ХОВАЛЫГ:

«Амыдыралдың шынары каяа-даа бир дөмей болур ужурлуг»

Каа-Хем кожуунун чедери берге Эржей суурда 60 олуттуг уруглар садының тудуу дооступ турар. Ажылдарны «Каменщик» керээлиг организация боттандырып турар. Бо хуннерде кырлыг калбак чадыгны чаткан. Оран-саваже кирер черни шимченири хирелиг хамаатыларга, уруглар коляскалары эртеринге таарыштырган. Ындыг турбуже, бо суурга ажылчын үнүшкүн-биле кээп чораан Тываның Баштыңы чадалап үнер черни эде кылыр сорулганы тудугжуларның мурнунга салган.

Мында ажылдарда 14 кижича хаара туттунган. Бо неделяда котельнаяны ажылдадып, ажылгалга кирир деп турар. Ооң-биле чергелештир өрээлдер аразында эжиктерни эптеп тургузар, ханаларны чугайлап, дозулаар, шалага линолеумну чадар. Керээлиг организацияның төлээлеринин чугаазы-биле алырга, эт-септи болгаш дериг-херекселдерни тускай чагыг езугаар Кызылда кылып турар. Оларны октябрь төнчүзүнде ээкээр.

«Амыдыралдың шынары каяа-даа бир дөмей болур ужурлуг, республика төвүнге-даа азы чедери берге суурга-даа. Каа-Хемниң Эржей суурунда 60 олуттуг амгы үениң уруглар садының тудуун доозуп тур бис. Чаа чылдан эгелеп ынаар 36 чаш чоруп эгелээр. Оран-саваның бир кезээн эге школа кылдыр эде таарыштырып ап болур бе деп тус черниң чурттакчылары айтырып турдулар. Болбайн канчаар. Тудуг шөлдерин чөп ажылгаарының дугайында бодап чоруур эр хейлер-дир. Ындыг ажылчы турушту чүгле деткир мен» — деп, үнүшкүнүнүн түңнелдери-биле Тываның Баштыңы таныштырган. Ол ышкаш республиканың бирги удуртукчузу ТР-ниң одалга болгаш энергетика сайыдының хүлээлгелерин күүседип турар Владимир Фунтиковка уруглар садын электри четкилеринге үе-шаанда кожарын дааскан. Дараазында объектиге — көдээ Культура бажыңыга хамаарыштыр даалгалар база ыңдыг чергелиг болган. Бо оран-саваны «Сорунза» губернатор төлөвилели-биле

тудуп турар. Дыштаныр хуннерде кожуунунуң культура эргелели бодунуң удуртукчузу Анжелика Бүрбүнүң башталгазы-биле маңаа шеф ажылдарын чоруткан. Ажылдарның кол нуруузу доозулган, оран-саваны ноябрь эгезинде дужаар деп турар.

«Культура бажыңының тудуунга ээ-харысгалыг хамаарылганы эскерип билдим. Эргелелдин найыралдыг, демниг ажылдакчыларындан Дерзиг-Аксы суурнуң клувунга дузалажырын диледим. Ооң даштыкы хевиринге дегбейн, маңаа үүрмек ажылдар чорудары негеттинип турар» деп, В. Ховалыг медеглээн. Эржей суурда «Сорунза»

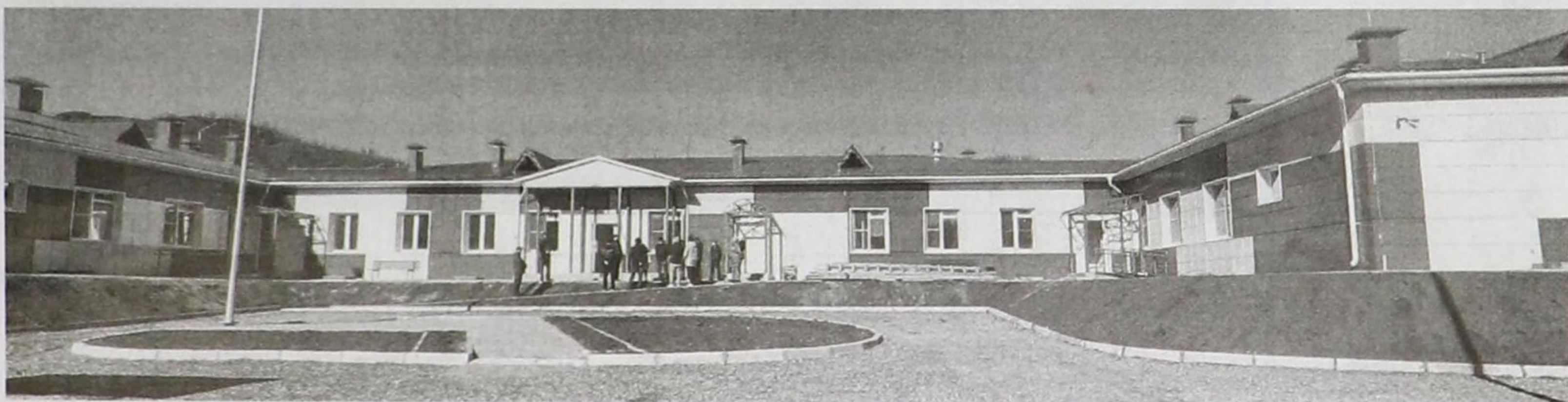
программазы-биле туттунган оран-сава удавас эжиктерин ажыдар. Сууржулар ук болушкунну четтикпейн манап турарлар. «Клуб деп адаттынар тар, бичии бажыңга канчап сыңчып турган улус боор бис» деп, олар кайгап-харап турарлар.

Эржейжилерниң база бир чидиг айтыры — энергия хандырылганының үзүктели бээри. Ынчангаш олар чугула херек электри херекселдерин ээлчежип ажылгаар турган. Тываның Баштыңының даалгазы-биле электри дамчыдар агаар шугумнарын чаарткан, подстанцияны тургускан, чагыларны солаан, кудумчу чырыдылганын кылган.

«Ажылдар 17,5 сая рубльге кылдынган. Ам көдээ школа

бүгү-ле техниктиг дериг-херекселдерни хары угда ажылгап болур. Күш четпейн баар, өрттени бээр деп коргуп олурбас. Сууржулар-даа мага ханмайн турарлар, электрилиг хөнекти-даа, сүт тыртар машинаны-даа хары угда ажылдадып болур апарган, бис-даа кылган ажылывыстың түңнелин көргөш, өөрүп олурар-дыр бис».

Бөгүн суурда 309 кижича чурттап турар. Ылаңгыя аныяк өг-бүлелер Тываның база бир каас-чараш бойдус-чурумалдыг ораны болур Эржей суурну чурттаарына шилип ап турарлар» — деп, ук тудуг оран-саваларының хыналдазын түңнөп тура, Тываның Баштыңы чугаалаан. / А. ХЕРТЕК белеткээн.

Эртем шуулганы

Октябрь 20–22 хуннеринде Кызылга Аныяктар өргээзинге республика чергелиг эртем шуулганы болур. Шуулганның кол сорулгазы — чурттакчы чон аразына эртемни негтередири; аныяк эртемденнерге деткимче, идиг бээри; эртем каттыжылгазының, күүсекчи эрге-чагырга органнарының болгаш бизнес төлээлеринин аразына төлөвилелдерин боттандырап сорулга-биле харылзаа тудар байдалды тургузары. Шуулганга Тыва Республиканың чурттакчы чону киржир.

Шуулганның программасында дараазында хемчеглер кирип турар:

— октябрь 20-де 10.00 — 14.00 шакта «Тергиин аныяк эртемден — 2022» деп республика чергелиг мөөрей;

— октябрь 21-де 15.00 шакта ТР-ниң Чазак бажыңының 1 дугаар залына Тыва Республиканың Баштыңының чанында эртем болгаш эртем-техниктиг политика талазы-биле чөвүлелдин хуралы;

— октябрь 21-де 11.00 шакта төлөвилелдер болгаш технологиялар ярмарказы;

— октябрь 21-де 14.00–14.30 шакта Тыва Республиканың девискээринге эртем болгаш технологияларның он чылдаанының байырлыг ажыдышкыны;

— 16.00 — 13.00 шакта Тыва Республиканың Чазаның болгаш Күрүне Эрмитажының аразына видео-харылзаа таварыштыр Чиңгетей базырыктарындан казып тыпкан чевегниң археологтуг тывыштарын шинчилээр, чаартып кылыр, камгалап-кадагалаар болгаш катап тургузар ажылдар чорудар талазы-биле Дугуржулгага атты салыр.

— Октябрь 21–22 хуннеринде 10.00–16.00 шакта Бүгү-российжи «Наука 0+» фестиваль.

Бүрүткел чок чер участоктары

Тыва Республиканың Чер болгаш өнчү-хөреңги хамаарылгаларының яамызының дыңнадып турары-биле алырга, Тыва Республиканың девискээринде Шимчевес эт-хөреңгиниң чаңгыс аай күрүне даңзызынче кирген көдээ ажыл-агыйга ажылгаар сорулгалыг чер участоктарының нити саны 3669, оларның 2540-и хууда эрге бүрүткеттинмээн чер участоктары болуп турар.

Бай-Тайга кожуунда — 46, Барыын-Хемчикте — 270, Чөөн-Хемчикте — 201, Каа-Хем кожуунда — 138, Кызыл кожуунда — 344, Мөңгүн-Тайгада — 30, Өвүрде — 120, Бии-Хемде — 156, Сүт-Хөлде — 89, Таңдыда — 227, Тожуда — 59, Тес-Хемде — 148, Улуг-Хемде — 332, Чаа-Хөлде — 100, Чеди-Хөлде — 85, Эрзинде — 140, Тере-Хөлде — 48 чер участоктары.

Бо чылдың төнчүзүнге чедир ук кожууннарның девискээрлеринде чер участоктарын херек кырында ажылгап турар кижилерни чер участоктарының эрге байдалын болур-чогууру-биле тодарадып алырынче кыйгырып тур бис. Ону кылдырарда чер участоктарының турар чериниң аайы-биле кожуун чагыргазына чеде бээр.

Кожууннар чагыргаларының көдээ ажил-агий килдистериниң ТР-ниң Көдээ ажил-агий яамызынга киирген медээлери ёзугаар, 2022 чылдың октябрь айның 8-тиң хүнүндө байдал-биле алырга, 7320 га шөлде тараа дүжүдүн бастырып, 8730 тонна тарааны ажаап алган. Дүжүттүң деңгели 1 гадан ортумаа-биле 11,9 центнер болган. Бо чылгы кандаашкынның чайның уржуун ап көөр болза, дүжүт чүгээр. Тараа аймааның хевир аайы-биле алырга, кызыл-тасты – 3977, суланы – 3245, кырлыг-караны 1508 тоннаны ажаап алган.

Кожууннар аайы-биле алырга, эң хөй дүжүттү бо чылын Таңды кожууннуң тараажылары ажаап алган. Олар 5570 га тараа шөлүндө 7375 тонна тараа аймаан ажаап алганнар. Ооң иштинде кызыл-тасты – 3210, суланы – 2657, кырлыг-караны 1608 тоннаны.

Тарааның дүжүткүрү 2022 чылда Каа-Хем кожуунда эң бедик, бир гадан ортумаа-биле 16,5 центнер. Эрткен чазын үрезин чашкан 1440 га тараа шөлүнүң 1220 газын кандаашкынның уржуундан үндүр бижири, таарыы үнген тараа өзүмүн мал чеминге ажыглаар шиитпир хүлээп алдыган. Арткан 220 га тараа шөлүндө 363 тонна дүжүттү ажаап алган.

Сүт-Хөл кожууннуң суггаттыг шөлдеринге тараа дүжүдү чүгээр болган, ортумаа дүжүт 1 гадан 10,3

Дүжүт ажаалдазы

центнер. Кандаашкынның уржуунда үндүр бижээн тараа шөлдеринден арткан-калган 300 гадан 310 тонна дүжүттү ажаап алган.

Чөөн-Хемчик кожуун 210 га тараа шөлүндө 210 тоннаны, Бии-Хем кожуун 1020 га черде тарааны кестирип, 558 тонна ажаап алган дугайында сан-чурагайлар республиканың Көдээ ажил-агий яамызының медээлеринде бар. Бо кожууннарда тарааның дүжүткүрү шоолуг эвес болган. Чөөн-Хемчикте – 1 гадан 5,9 центнер, Бии-Хемде – 1 гадан 5,5 центнер.

Чаа-Хөл, Улуг-Хем дээш элээн каш кожууннарда тараа шөлдеринде өзүмнерни

үндүр бижээн азы мал чеми чергезинче шилчиткен болгаш, ол кожууннарда тараа ажаалдазының

дугайында сан-чурагайлар республиканың Көдээ ажил-агий яамызының медээлеринде чок.

2022 чылдың октябрь айның 8-тиң хүнүндө байдал-биле алырга,

7320 га

шөлде тараа дүжүдүн бастырып

8730 тонна

тарааны ажаап алган.

МАЛ ЧЕМИНИҢ БЕЛЕТКЕЛИ

Планны күүседир чыгаан

Тываның малын 2022 – 2023 чылдарның кызында онча-менди эрттиреринге 259 914 тонна мал чемин көдээниң ажил-ишчилери белеткеп алыр ужурлуг. Республикада кол мал чеми сугаттыг шөлдеринде 255 883 тоннаны белеткээр планнаан. 2031,0 тонна сенажты “Туран” сүт-бараан фермазынга,

2 000,0 тонна силосту С.В. Оюннуң тараачын-фермер ажил-агийының сүт-бараан фермазынга курлавырлаар.

2022 чылдың чайы кандаашкынның болганындан сугаттыг шөлдеринде оът-сигенниң дүжүдү ортумаа-биле 11 центнер дээрзин чер ажилының

специалистери тодараткан. Оларның баш бурунгаар санап үндүргени херек кырында дүжүттүң деңгелинге колдуунда дүжүп турар дээрзин 2022 чылда мал чеминиң белеткели көргүскен. Оът-сигенниң дүжүдү эрткен 2021 чылдан ортумаа-биле 3 центнер эвээш болган. ТР-ниң Көдээ ажил-

агийынга кожууннарның чагыргаларының көдээ ажил-агий эргелелдеринден кирген медээлер ёзугаар бо чылдың октябрь 17-де байдал-биле алырга, республика ниитизи-биле мал чеминиң белеткелиниң планын 88 хууга күүсеткен.

Кожууннар аайы-биле мал чеми сугаттыг шөлдериниң байдалы мындыг. Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Кызыл, Мөңгүн-Тайга, Өвүр, Бии-Хем, Таңды, Улуг-Хем, Эрзин кожууннар мал чеминге сугаттыг шөлдериниң планын 100 хуу күүсеткен. Чеди-Хөл, Чаа-Хөл, Сүт-Хөл, Бай-Тайга кожууннар мал чеми белеткээриниң планын күүседириниң кырында келген, бо кожууннар 85 хуу ажыра берген.

Мал чеминиң белеткелиниң дугайында медээлер Тес-Хем, Тере-Хөл, Тожу кожууннарда республиканың Көдээ ажил-агий яамызынга октябрь 17-ниң хүнүнге чедир кирбээн.

/ Тыва Республиканың Көдээ ажил-агий яамызының медээлеринден Ш. МОНГУШ белеткээн.
Буян ООРЖАКТИҢ тырттырган чуруктары.

Картофель: 1 гадан 100 центнер

Эрткен чазын Тывага ниитизи-биле 2622 га шөлге картофель үрезинин олурткан. 2022 чылдың чайында республиканың девискээринге чаъс-чайык чегей-даа болган болза, картофельдин дүжүдү хоомай эвес болган деп демдегеп болур. “Ийиги хлеб” деп адаарывыс картофельдин дүжүдү бир гадан 100 центнер. 2021 чылда картофельдин дүжүдү бир гадан 110 центнер болган. Эрткен чылдыңга деңгээрге, 10 центнер эвээш.

Республиканың Көдээ ажил-агий яамызының бо чылдың октябрь 17-де медээлери ёзугаар алырга, 2622 га картофель шөлүндө 26097 тонна картофели республиканың көдээ ажил-ишчилери ажаап алган. Эрткен чылдың ол-ла үезинде 27997 тонна картофели ажаап алган турган. Ол дээрге 1900 тонна эвээш. Эрткен чайгы кандаашкын картофелидин багай эвес дүжүдүн ажаап өстүрүп алырынга көдээниң ажил-ишчилеринге шоолуг-ла доктар болбаан, олар эрес-шүдүргү ажилдаан-дыр.

Бир эвес кожууннар аайы-биле алыр болза, картофелидин дүжүдүн ажаап алганы мындыг янзылыг. “Ийиги хлебтиң” эң хөй дүжүдүн Кызыл кожууннуң ажил-агийлары ажаап алган – 4399 тонна. Бо кожууннуң ажил-ишчилеринден картофель тарып өстүреринге Каа-Хем кожууннуң ажил-ишчилери дудак чок болган – каш-ла тонна четпейн барган. Каа-хемчилер 4306 тонна картофели ажаап алганнар.

Каа-Хем биле Кызыл кожууннарда деңгээрге, арткан кожууннарның картофелиниң дүжүдү, ылап-ла, шоолуг эвес. Бай-Тайга кожуун – 2684, Таңды – 2570, Улуг-Хем – 2495, Барыын-Хемчик 2143 тонна картофели ажаап алганнар. Бо кожууннарның бирээзиниңне ажаап алган картофели Каа-Хем биле Кызыл кожууннарның тустузунда ажаап алган дүжүдүнүң барык чартыы-ла хире.

Эрткен чайгы кандаашкын картофелидин дүжүдүнүң бо күзүн бедик эвезинге салдарлыг-даа болган болза, дараазында чүүлү демдегеп каары артык эвес боор. Эң ылаңгыя Кызыл кожууннуң тараачын-фермер ажил-агийлары сөөлгү чылдарда картофель олурткан шөлдерниң суггадыч кичээнгейни угландырып турар апарган. Сугаттыг шөлдер элээн хөй Сүт-Хөл, Барыын-Хемчик дээн ышкаш чамдык кожууннар картофели сугтарып ажаап өстүрер болза, магадылалдыг дүжүттү ап болурлар.

Тывада бир дугаар онзагай тураскаал

2022 чылды Россияның чоннарының культурлуг салгалдарының чылы кылдыр чарлаан турган. Аңаа тураскаалды Тываның Культура яамызы чаңгыс эвес тураскаалды ажиткан. Бо удаада Ю.Ш. Кюнзегеш аттыг Тываның ном үндүрер чериниң хериминиң иштинде бир дугаар онзагай тураскаалды тургускан. Ол дээрге номга тураскаал болур. Ук тураскаалды чүгле номга эвес, а тыва литератураның үндезилекчилериниң бирээзи Юрий Шойдакович Кюнзегештиң 95 харлаанынга база тыва чогаалчыларга тураскааткан.

Культура сайыды В.С. Чигжит, Алдан-Маадыр аттыг национал музейниң директору К.А. Бичелдей база Юрий Шойдакович Кюнзегештиң өөнүң ишти Дырбак Халбыңовна, төрелдери, эш-өөрү, республиканың чогаалчылары байырлалдың эгелекчилеринге байырын чедирип, тураскаалды ажиткан. Хүндүлүг чогаалчының юбилейин эрттирер саналды ооң өөнүң ишти база төрелдери кириген турган. ТР-ниң Культура яамызы, Тываның ном үндүрер чери, А.С. Пушкин аттыг национал ном саңы-ук саналды деткип, мындыг онзагай байырлалды демнежиپ эрттиргени бо.

Келген аалчылар байырлалдың эгелекчилеринге, ылаңгыя чогаалчының өөнүң иштинге өөрүп четтирип, чылыг-чымчак сөстөрү чугаалап, белек-селекти сунган. Дырбак Халбыңовна өөнүң ээзиниң дугайында сактыышкын байырлалын

/ Тураскаал ажыдыышкынының үезинде Дырбак Халбыңовна Кюнзегеш.

кылып турарынга канчаар-даа аажок өөрүп, чогаалчы-биле канчаар ужурашканын, ооң номга кайы хире сонугалдыын сактып чугаалаан: "Юрий Кюнзегеш аажок топтуг-томаанның, багай чаңы чок кижи. Школадан тура-ла шүлүктөр бижи берген. Абаканның башкы институтун дооскаш, 1951 чылда ном үндүрер черге редакторлай берген. Ол үеде мен "Шын" солунга корректор болуп ажылдап турдум. Оон каш чыл болганда башкы институтунга чогаал башкылаары-биле дилээрге барган. Үр болбаанда "Мен чогулда ном үндүрер черниң ажылы баксырап турар чүве-дир, ол мээң черим-дир" – дээш, башкыла деп чугаалаарымгада, тоовайн, олчаан ынаарла маңнап чоруй барган. Ол хевээр ном үндүрер черден үнмээн".

Чогаалчы өөнүң ишти-биле барык 49 чыл кады чурттаан. Үш ажы-төлдүг, хөй санныг уйнуктарлыг.

Ю.Ш. Кюнзегеш Тываның ном үндүрер черинге 37 чыл редактор болуп ажылдаан. 2005 чылдан тура Тываның ном үндүрер чери ооң адын эдилеп чоруур. Ол хөй-хөй номнарны редакторлап, чырыкче үндүреринге дорт хамаарылгалыг болган. Тываның ном үндүрүлгези дээр-ле Ю.Ш. Кюнзегештиң адын бир дугаар адаар апаар. Ынчангаш бо тураскаалды мында тургускан ужуру-даа ол.

Оон аңгыда ук тураскаалда тыва литератураның тургустунарынга хөгжүлдизинге болгаш ону кадагалап арттырарынга бүгү чуртталгазын тураскааткан чогаалчыларның ат-сывын чыскаап бижээн самбыраны база кылган. Ол кымнарыл дээр-ге С.Б. Пюрбю,

ва, К.С. Шойгу, А.А. Даржай, В.Б. Монгуш хамааржыр. Ол ышкаш салым-чолу, амыдырал-чуртталгазы Тыва-биле сырый харылзаалыг болган чогаалчылар болгаш очулдурукчуларны база утпаан. Оларга А.А. Пальмбах, Н.А. Сердобов, М.И. Пахомов, С.В. Козлова, А.Ф. Емельянов, М.А. Хадаханэ, Г.И. Принцева, В.А. Бузыкаев хамааржыр.

Чаа ажиттыг тураскаалдың автору Тываның Чурукчулар эвилелиниң даргазы Аяс Кагай-оол. Ол 2022 чылда культура адырынга Тыва Республиканың Баштыңының грантызын ойнап алгаш, ук төлевилелди боттандырып, чаңгыс эвес тураскаалдың автору болган. Ону Новосибирскиниң Евгений Долганов баштаан

С.А. Сарыг-оол, В.Ш. Көк-оол, С.К. Тока, О.К. Сагаан-оол, Л.Б. Чадамба, М.Б. Кенин-Лопсан, К.-Э. Кудажы, С.С. Сүрүң-оол, Ю.Ш. Кюнзегеш, Е.Т. Тано-

"Элит-гранит" деп компаниязы сиилбип кылган.

/ Гана КАРА-САЛ.
Ада ТЮЛЮШТУҢ

тырттырган чуруктары.

Тыва Республиканың шериг комиссариады 2023 чылдың чазынында шериг албан-хүлээлгеже кыйгыртыр хамаатыларны "С" чергениң транспорт хөлгезиниң чолаачызы" деп мергежилге өөредип база «В» чергениң чолаачыларын «С» чергеже эде өөредип турар.

Россия Федерациязының Камгалал яамызының акша-хөреңгизиниң күсели-биле халас өөредилгени Россияның ДОСААФ-тың Тыва Республикада регион салбырының каттышкан техниктиг школазынга чорудар. Адреси: Кызыл хоорай, Интернациональная кудумчузу, 6.49.

Эде өөредилгениң дугайында айтырыгларны эртенгиниң 8.00 шактан кежээкиниң 16.00 шакка чедир (тус черниң шагы-биле) чурттап турар чериниң аайы-биле шериг учедунга тургускан шериг комиссариаттарындан билип

Курстарга чыылданы чарлаан

ап болур. Кордакчылар келдиришкын шынзылгасын тудуп алгаш келир. Билдиришкынни долдуруп, кызылы мергежилдиг эмчилерниң шинчилгезин эрткен соонда кордакчылар вторник санында 9.00 шактан 12.00 шакка чедир Кызыл хоорай, Абаканская кудумчузу, 6.45 деп адрессте шериг-эмчи комиссиязын эртер.

Хереглеттине бээр чадас.

Тыва Республиканың шериг комиссариадында болгаш чер-черлерде шериг комиссариаттарында телефоннарның дугаарлары:

- Тыва Республиканың шериг комиссариадында +7 (394) 222-73-98;
- Кызыл хоорайның шериг комиссариадында +7 (394) 222-70-44, 2-70-23.

• Каа-Хем кожуунуң шериг комиссариадында +7 (394) 322-22-16.

• Бии-Хем кожуунуң шериг комиссариадында +7 (394) 352-12-19.

• Тожу кожуунуң шериг комиссариадында +7 (394) 502-11-04.

• Таңды кожуунуң шериг комиссариадында +7 (394) 372-12-47.

• Тес-Хем кожуунуң

шериг комиссариадында +7 (394) 382-12-13.

• Эрзин кожуунуң шериг комиссариадында +7 (394) 392-22-58.

• Улуг-Хем биле Чаа-Хөл кожууннарның шериг комиссариадында +7 (394) 362-18-82.

• Чөөн-Хемчик биле Сүт-Хөл кожууннарның шериг комиссариадында +7 (394) 342-13-83.

• Барыын-Хемчик биле Бай-Тайга кожууннарның шериг комиссариадында +7 (394) 412-11-33.

• Мөңгүн-Тайга биле Өвүр кожууннарның шериг комиссариадында +7 (394) 512-24-94.

• Кызыл кожуунуң шериг комиссариадында (Тере-Хөл кожуунуң девискээриниң талазы-биле база) +7 (394) 229-13-10.

/ Тыва Республиканың шериг комиссариады белеткээн. Чурукту Интернетте ажык үндезиннерден алган.

ЖУРНАЛИСТЕР ЭВИЛЕЛИ

Сактырымга, бир-ле чүве чиигеш дээн ышкаш болду

/ РФ-тиң Күрүне Думазының депутаты А.Н. Сарыглар,
ТЖЭ-нің кежигүнү С.С. Бюрбю.

Октябрь 13-те Кызылда Аныяктар өргээзиниң концерт залында Тываның Журналистер эвилелиниң конференциязы болуп эрткен. Бо хемчегни эрттиреринге кол чылдагаан – Россияның Журналистер эвилелиниң октябрь 29-та Москвага болур XIII дугаар улуг шуулганынче бистиң эвилелден делегатты соңгууру турган. Херек кырында аңаа сылдап алгаш, хөй чылдарда журналистерни дүвүредип чоруур, шиитпирлеттинмес болу берген социал айтырыгларывысты чазак-чагыргада даргаларга оода дыңнадып көрээлиңер деп дугурушкаш, баш бурунгаар белеткенип алган бис.

Конференция эгелээр мурнунда РФ-тиң Күрүне Думазының Федералдыг Чыыжының депутаты Айдың Сарыглар эвилелдиң идепкейлиг кежигүннеринге ("Тыва 24" телеканалдың корреспондентилери Сайгын Бюрбю, Айдана Ховалыг, оператор Чай-Хаан Донгак, фрилансер Ольга Ворона)

байыр чедиришкениниң бижиктерин тывыскан. Ооң бетинде, каш хонук бурунгаар, депутат-биле Парлалга бажыңыңа душ болуп дужа бергеш, ТЖЭ-нің конференциязы болур деп турарын чугаалааш, аңаа журналистерниң социал байдалыңа хамаарышкан айтырыгларны көдүрер деп турарывысты, кылып чорудар планнарывысты кысказы-биле таныштырган мен. Айдың Николаевич дыңнап алгаш, бодунуң талазындан болдунар деткимчени көргүзерин, конференцияга албан кээрин аазаан. Шынап-ла, аазаанын кылып депутат-тыр деп, конференцияга чедип кээрге, журналистер өөрүп хүлээп алган. Чаңгыс хүн шиитпирлени бербес айтырыгларывыска хамаарыштыр бо дарганың деткимчезин үе көргүзөр. Манаар бис.

Конференцияга ажык бадылаашкын-биле үш кандидат ("Кызыл кожуун" солуннуң кол редактору Хенче-Кара Монгуш, фрилансер Алдынай Тюлюш, "Тыва 24" телеканалдың шеф-редактору Чинчи

/ ТР-нің Чазак Даргазының оралакчызы Е.В. Хардикова.

Куулар) аразындан Тываның алдарлыг журнализи, ТЖЭ-нің баштаар чериниң кежигүнү, хоочун журналист Хенче-Кара Сагдыевич Монгушка хөй журналистер үнүн бергеш, соңгуп алган. Эш-өөрнүң идип үндүргени Ольга Ворона, Вячеслав Монгуш база мен боттарывыс бадылаашкын эгелевээнде-ле, оон эки-тура-биле ойталап каапкан бис. Ооң соонда ТР-нің Чазак Даргазының оралакчызы Елена Хардикова республиканың удуртулгазының кылып чорудуп турар чугула айтырыгларын чугаалап, чонга чогуур медээлерни журналистерниң үе-шаанда чырыдып турарын демдеглээн. Ажыл-агыының чай чок бачым үезинде журналистер-биле ужуражып чедип келгенинге өөрүп четтиргенивисти илереткеш, Чазак деңнелинге көдүрүксээн айтырыгларывысты ам-на

чугаалаар аргалыг болдувус.

Ийе. Совет үеден бээр журналистерниң социал айтырыглары каяа-даа көдүрүлбейн турганы шын. Хөй чылдар дургузунда чурттаар оран-сава айтыры, акша-шалыңының эвээжи, уруглар садтарынче ажы-төлүн кирип шыдавайн турары база өске-даа шиитпирлеттинмейн турар айтырыглар хөй. Журналистер боттарывыс нарын айтырыгларда бүргедип алган чоруур-даа болзувусса, хүн бүрүдө чонувустуң берге айтырыгларын, чедиинкинерин, кайда, чүү болганын чырыдар дээш, кыштың соогу, чайның изии дивейн, кызып ажылдап турар бис.

Чурттаар оран-сава айтыры республикада нарын байдалда дээрзин билир болгаш, күрүне кажан-на бисче көрнүп кээр ирги деп манап олурбайн, Тываның

Журналистер эвилели бо талазы-биле айтырыгны канчаар шиитпирлезе экил дээрзин каш удаа сүмележиپ тургаш, оода бажың-балгат тудуп алыры-биле чер айтырының дугайында болдунар аргаларын тывар дээш, шимченип кирипкен. Эвилел сад ажыл-агыйлыг эштежилгени тургускаш, Кызыл кожуунуң девискээринден 27 гектар черни аңгылап бээрин дилээн бижик-саавырыны чогуур даргаларже кириген бис. Кожуунуң эрги удуртулгазы биске берип болгу дег черни айтып берген. Картада шыйып каан саазынны Эш-тежилгевистиң даргазы документилен аразында кожуп белеткеп алган. Ындыг-даа болза бо айтырыг амдызында саазын кырында. Конференцияже чалаткан Елена Хардиковага бо айтырывыс кандыг чаада келгенин, үстүндө даргалардан кандыг дуза хереглеттинип турарын тодаргайы-биле тайылбырлап, ону шиитпирлежип бээрин дилээн бис. Конференцияга чаладып келген хоочун журналистер бистиң бо айтырывысты деткип, чөпсүнүп турдулар. Чазак Даргазының оралакчызы бистиң кончук таптыг дыңнааш, бодунуң талазындан болдунар-ла аргазын көрүп, деткирин аазады. Ол дээрже дораан бүдө бербес айтырыг дээрзин билир бис, манаар бис.

Боттарывыс ам-на Чазак деңнелинге нарын айтырыгларывысты чугаалап үндүрүп келгенивиске, сагыш ажып тарадывыс. Сактырымга, бир улуг чүүк дүшкен-биле дөмей, чиигей-даа берген ышкаш болду. А херек кырында улуг ажылдың бо чүгө эгези. Канчаар төнерин үе көргүзөр. Ажыл чогуур дээрзинге бүзүреливис күштүг.

Ол хүн ТЖЭ-нің баштаар чери үш кижини кежигүнге хүлээп алган. Ынчалдыр Журналистер эвилелинде ам 160 кижжи бактаап турар.

/ **Карина МОНГУШ,**
Тываның Журналистер эвилелиниң баштаар чериниң даргазы.

/ Тываның Журналистер эвилелиниң конференциязының киржикчилери. 13.10.2022 чыл, Кызыл хоорай.

ТӨЛЕВИЛЕЛ

«Эзирлер уязы» губернатор төлевилели республиканың аңгы-аңгы булуңнарында боттанып турары билдингир. Ооң кол сорулгазы — суур бүрүзүңгө улуг эвес-даа болза, бичежек спорт залдарын тудуп, көдээ черниң оолдар, уругларын спортче хаара тудары. Салган сорулга хүнден хүнге боттанып, Тываның бичи суурларында спорт залдары ажыттынып турар. «Эзирлер уязы» — элээди оолдар, уругларның спортче баштайгы базымнарын кылыр төвү.

Элегесчилер четтикпейн манап турар

Ол ышкаш Чеди-Хөл кожуунуң Элегес сумузунда база өг хевирлиг спорт залының тудуунда ажилдар адакталып турар. Суурнуң Культура бажыңы болгаш чагырга чанынга шагда-ла ажилдавайн барган ажылгала чок турган садыг бажыңын ооң ээзи болур Элегес суурнуң хоочунуң чөпшээрели-биле бускаш, чурттап олурар бажыңының чанынга көжүрүп чедирип кааннар. Эрги садыг орнун аштап-арыглаар ажилдар база ындыг амыр болбаан. Чүгле ооң таваан бузарынга безин элээн үе негеттинген.

2022 чылдың май айда «Эзирлерниң уязының» тудуу эгелээн. Тудуг ажылынга суурнуң чону эгезинден тура идепкейлиг киржи келген. Сумунуң чагыргазының ол ажилды организастан

турганы база онзагай. Кудумчу аайы-биле хуваажып, чайны чайладыр элчип-селчип ажилдап келгеннер. Ол ышкаш сумуда ажилдап турар албан черлерин — эмнелге, клуб, чагырга, школа, уруглар садын база хаара туткан. Организация бүрүзү неделяның бир хүнүнде тургустунган чурум ёзугаар тудугга ажилдап хүнээр. Элчип-селчир ажилдың кайы хире чоруп турарын хайгаарап, хуваар улус турбайн канчаар. Оларның бирээзи Виталий Монгуш:

«Тудуг эгелээден бээр мында ажилды уштап-баштап, хүннүң-не ажилдап тур мен. Чамдыкта кижилер көвүдөп-даа кээр, чамдыкта

эвээжеп-даа каар. Ынчалза-даа чон хүннүң-не үзүктел чок кээр, доктаамал ажилдап турарлар».

Ооң чугаалап турары-биле алырга, тудуг барык доостур четкен. Спорт залының курларын лактаар ажилдар доозулган. Соңгаларын кылыр ажил база адакталып турар. Чырык болгаш одалга системазын кириери арткан. Арткан ажилдарны дооскаш, октябрь айның төнчүзүнде «Эзирлер уязын» ажыдар дээрзин чагырга даргазы Айдыс Иргит дыңнаткан.

Чаа спорт залының ажыттынарын элегесчилер четтикпейн манап, демниг ажилдап турарлар.

/ Тудугжу Виталий Монгуш.

СОЦИАЛ КЕРЭЭ

Алызы барып арыг-силиг компаниязы болур

Амыдырал агымының аайы-биле бажың ажылынга үе чедишпейн баар таварылгалар тургулаар. Ылаңгыя хол-биле идик-хеп чурунга эвээш эвес үе негеттинер. Хирлиг хепти боду чуп кааптар автомат машина садып алыры кижилер бүрүзүңгө болдунмас. Акшалыг-ла болза, хеп чуур черже дужааптары — үе камнап алырының база бир аргазы болу берген. Чеди-Хөл кожуунуң Хову-Аксы барык хоорай хевиринче кире берген хей каът бажыңнарлыг суур. Ооң чурттаакчы чонунуң саны 3700 кижилер ажыг. Ындыг болганда, хеп чуур улуг машиналарлыг чер турары күзенчиг болбайн канчаар.

Кристина Сат биле Шораан Шожукпан хей ажы-төлдүг кызымак өг-бүлө. Олар Чонну ажилга хаара тудар төптүң харыылап турары социал керээ таварыштыр дузаламчы акша-хөреңгини алган. Ук акша-хөреңги-биле 10 кил хеп кирер үш, 15 килдин бир база хептиң суун кургадыр сы тудар машиналарны садып алгаш, ажылгала чок турган оран-

/ Кристина Сат.

саваны септеп-селип, чугайлааш, прачечнаяны ажыдып алганнар. Ында идик-хеп, орун шывыглары, машина сандайларыга кедирер хаптар дээр оон-даа өске чүүлдерни чугдуруп турар.

Өгнүң херээжен ээзи Кристина Чылыг-электри төвүнде ажилдап турар. Амгы үеде ол дөрт дугаар уруун чиигеп алган. «Олут орбас, чыдын чытпас» кежээ кижилер болгаш, уруг азырап олурар үезинде ол анаа олурар шыдаваан. Хей ажы-төлдүг өг-бүлөгө немелде орулга канчаарга-даа артык эвес.

Кожалары, төрөл-дөргүлү, эш-өөрү автоматчылкан машинага хевин чуп бээрин бо-ла дилей бээр турган. Хеп чуур прачка ажыдар бодол өг-бүлениң бажыңа ынчан кирип келген.

Оон аңгыда, орун-дөжек, диван, кресло дээр өске-даа эт-сеп хирлени бээр, ону аштап-чууру база амыр эвес айтырыг. Кристина биле Шораан чуур тускай пылесос дузасы-биле мебельди аштап-арыглап берип турарлар.

Боттарының ажил-агынын ажыдып алгаш, чагыкчыларын көвүдөдип алыры-биле, 3 дугаар хеп чугдуруп кээр, халас болур акцияны база чарлаан. Чамдык хүннерде кижилер аажок көвүдөп, узун оочур туруптар дээрзин Кристина Сат чугаалап турар. Ындыг үелерде өөнүң ээзи Шораан база өг-бүлениң эш-өөрү дузалажып чедип келир. Чоорту орулга көвүдөп, сайзырай бергеш, ажилдап турар оран-савазын улгаттырып, немей база машиналар садып алырын планнап турарлар.

Оон аңгыда улуг

хемчээлдиг гараж кылгаш, автомашиналар чугдуруп черни база ажыдар сорулганы салган. Аңаа чүгле автомойка турар эвес, ооң чанынга хевис, шывыглар чуур аңгы өрээлдиг болур. Чамдык улуска ажил-агыны көвүдөп, бажың-балгадын аштап-арыглаар үе чедишпейн баар таварылгалар база тургулаар. Ынчан бажыңыңа баргаш, аштап-чуп бээр команданы база тургузуп алыксап турарын Шожукпаннар

чугаалады.

Бо бүгүнү боттандырыптар болза, аштап-арыглаар компания тургустунуп келири билдингир. Шалып-ишчи өг-бүлениң күзелдери, сорулгалары боттаны бээрин күзеп каалыңар.

/ Арынны Чыжыргана СААЯ белеткээн. Буян ООРЖАКТЫҢ тырттырган чуруктары.

ОКТАБРЬ 16 – АНЕСТЕЗИОЛОГ-РЕАНИМАТОЛОГ ХУНУ

Эмчиниң өөрүшкүзү – кадык чаштар

Чаш кижиниң кадыыга айыыл диргелип келгенде, ол улуг улус ышкаш оом-моом аарып тур деп тайылбырлап шыдавас болганда, анестезиолог-реаниматолог эмчилерден кончуг дүрген хемчег алыры негеттинип келир.

Ындыг таварылгада, чаңгыс минута безин улуг рольду ойнай бээрин эмчилер билер. Ынчангаш бо эмчилерниң ажылында шактап каан режим ёзугаар дыштаныры шуут болдунмас – дүне-даа, хүндүс-даа, дыштаныр хүнде-даа кыйгыртып болур. Шак мындыг байдалда хөй чылдар дургузунда ажилдап чоруур эмчиге Чечек Даш-ооловна Монгушту хамаарыштырып болур. Ол Республиканың уруглар эмнелгезинде бедик дуржулгалыг анестезиолог-реаниматолог эмчилерниң бирээзи. Кижилерниң кадыын камгалаар буйанның мергежилди шилип алгаш, эмчи болуп ажилдаандан бээр 27 чыл чедип турар. Коллективинде аныяк эмчилерге – бүзүрелдиг дагдыныкчы, хоочун эмчилерге – соон салгаан чоргааралы. Берге байдалда келген чаштарның тынын алыры – эмчиниң хүнүнүң-не кылган ажылы.

САЛГАЛ ДАМЧААН ЭМЧИЛЕР

– Мен бо мергежилди албан-биле шиливээн мен. Амыдырал аайы-биле чайгаар ындыг болган. Авам Эльтона Оюновна Шиирап база уруглар эмчизи чораан киж. Миннип кээримге-ле, дүне-даа, хүндүс-даа авамны бо-ла

бажыңдан келдире бээр. Ынчан үш-дөрт хар үези турган боор мен, авам дыка дүрген мени хепкерипкеш-ле, “дүрген дузага” олуртуптар. Эмчиге келген дораан, берге байдалдыг уругга эмчи дузанын чедирери-биле ак халадын кедипкеш, ажилдап кире бээрге, мен эмнелге кушетказының кырынга удуп каар турганым сактыр-дыр мен. Ындыг таварылгалар доктаамал болур чүве, чаңчыга-даа берген мен. Ынчалдыр бичиимден тура эмчиниң дүн-хүн чок ажылын көрүп келген болгаш, шилилге кылыр арга меңээ турбаан.

Алды харлыымда, авам чок апарган соонда, акымның өөнүң ишти Мария Кыргыс-овна Наксыл мени азырап өстүрген. Ол база эмчи киж. Ону мен дөмей-ле ием ышкаш хүлээп чоруур мен. База бир эмчи – Дарья Оюновна Артына. Бо даай-авам фтизиатр. Республиканың туберкулёз диспансеринге пенсияже үнүже ажилдаан киж. Ынчалдыр эмчилер аразынга өзүп келгеш, школа соонда Барнаулдун эмчи институтунче өөренип киргеш, 1993 чылда доостум. Тывага интернатура эрткеш, Чадаанага чартык чыл ажилдаан мен. Оон Кызылга келгеш, бо уруглар эмнелгезинче ажилдап киргеш, олчаан мында

артканым бо. Бодумнун өг-бүлөмде база-ла эмчилер колдаан. Өөм ээзи база эмчи. Кады чаңгыс черде ажилдап турар бис. Берге байдалдыг уругларны эмнеп тура, сүмележи, деткижеринге-даа эптиг-дир. Уругларымның улуу 32 харлыг, ол программист киж. Ортуну 23 харлыг. Ол оглум база эмчи мергежилди шилип алган. Авамның өөренип чорааны Томскунун эмчи университетин доозуп алды. Орднатураны дооскаш, Тывага ажилдап чедип кээринге идегеп турар бис. Хеймер оглуус ам 14 харлаар. Келир үеде кым болуру, амдызында билдинмес. Үе көргүзөр – деп, эмчи чугаалады.

ӨӨРЕДИП АЛЫРГА-ЛА, ӨСКЭЭР ЧОРУЙ БААР

Кандыг-даа ажилга чедер-четпестер турар. Күрүнениң талазындан кадык камгала-лынче улуг кичээнгейни салып, национал төлөвилелдер-биле эмчи дериг-херекселдерин чаартып турар-даа болза, кадрлар айтыры ам-даа эки деңгелде келбээнин Чечек Даш-ооловна чугаалады:

– Эгезинде маңа ажилдап келгенимге көөрдө, бо эмчи салбыры сайзырап, чаартылгалар хөй кылдынып турары көскү. Ылаңгыя амгы үеде дүүштүр кылган дериг-хе-

рекселдер-биле ажилдаары чиик апарган. Ооң мурнунда кожууннардан берге байдалдыг уругларны албан Кызылга эккээр турган болза, ам кожуун эмчилери-биле телефон дамчыштыр чаңгыс эмчи дылынга чугаалажып тургаш, нарын аппараттар дузасы-биле чаштарның тынын ап, эмнептер арга тургустунганы өөрүнчүг. Ындыг-даа болза аныяк эмчилерниң үнер-кирер шимчээшкини соксавайн турар. Чылдагаан чаңгыс – акша-шалычыстың эвээжи. Бо эң-не чидиг айтырылганың бирээзи дээрзин эмчи коллегаларым шупту билер.

Бистиң коллективте 10 кижиге бар. Чартыгы хөй чылдарда ажилдап каапкан дуржулгалыг эмчилер. Оларның үжү эр эмчи. Чаш төлдүн тынын алырынга бо он кижиниң кирип турар үлүг-хуузу улуг. Ам-даа эмчилер биске чедишпейн турар.

Биске, эмчилерге, чаш уругнун кадыын экижидип алырда, ылаңгыя берге байдалдыг уругларны эмнеп турган үеде, чаңгыс көрүштө-не эки билчир улус-биле ажилдаарга, минута, секунда хыл кырында келгенде, чугула херек алдын үени шын ажыглап четтигиптеринге дыка дузалыг боор. Чаңгыс команда кылдыр бот-боттарыга чаңчыктырып, кызып тургаш, элээн дуржулга кири өөредип алырга, чоруй баарга, харааданчыг чорду. Оон база катап чаа кижини өөредип апаар, а аңаа үе негеттинер. Бо байдалдар ажилга дыка шактыктыг дээрзин черле чугаалавас арга чок – деп, Чечек Даш-ооловна сагыжын өйүп чоруур бодаалдарын үндүр чугаалады.

АСПИРИН-НЕ ДЭЭР, АМПИЦИЛЛИН-НЕ ДЭЭР

– Аарыгны чалап алып эвес дижи болгай. Чаш уругларның аарып турарының чылдагааны, хөй кезиинде ада-иениң харыысалга чогуңдан болуп турарын бо хөй чылдар дургузунда эскерип келдивис. Уруглары бичии думаалай-даа берген болза, ада-иелер боттары эмнеп кириптер. Тааржыр-таарышпас эмнер ижиртип, интернеттен реклама көрүп алгаш, билер-билбес эмнерин берип тургаш, уругларының аарыын өөскүдүп алган кээр, чамдык таварылгаларда эрттир ижиртип алгаш, аарыг чок черге хораннап-даа алып

часкан болур.

Грипптээнде-даа, бичии чөдүре-даа бээрге, ада-иелерниң хөй кезиин дыңнаарга-ла, аспирин-не дээр, ампициллин-не дээр. Уруг бүрүзүнүн организми аңгы болганда, чүгле эмчиниң айтып берген эмнерин ижиртип болза эки-дир ийин. Шуут хөлүн эрттир орайтадып алгаш, эмчиге уругну эккээрге, эмчи дузасы күш четтинмейн баарга, дыка хомуданчыг боор. Бүгү күштү үндүрүп, кызып эмнеп турда-ла, чаш организм суларап, декперил-бейн-даа баар, кижиге ызы кээр. Ындыг үеде ада-иелер бурууну чүгле эмчилерниң кырынче чуй каарын бодаар. А херек кырында боттарында деп чүвени билбес болур. Ол чаш төлдерни кээргээш, ада-иелерин кончуй бээр-даа турдум. Сөөлгү үеде бичии чаштарның хораары эвээ-жел турар-даа болза, ада-ие бүрүзү ажы-төлү дээш кезээде харыысалгазын кошкатпайн, кичээнгейлиг болуру күзөнчиг. А биске эң-не улуг өөрүшкү – берге байдалдыг, тын чок чыткан уругнун медресел кирип келгеш, кижиге кылдыр көрүп кээри.

ХООРАЙДА ЧААРТЫЛГАЛАРНЫ-ДАА ЭСКЕРБЕЙН БААР

Ажылывыс солун. Ындыг-даа болза хууда амыдыралче, өг-бүлө кезээде үе чедишпес болур. Чуртталгавыстың хөй кезин ажилда эртип турар болгаш, хоорай иштинде кандыг чаартылгалар кылдынып турарын безин чамдыкта билбейн баар чордувус. Анестезиолог-реаниматолог эмчилерниң профессионал байырлалывыста шупту эмнелгеде четкилеп келген турарывыс дээрге, байырлаар дээш эвес, а берге байдалдыг эмчиге кирген бичии уругну ИВЛ аппаратта кошканы. Ону хайгаарап, ооң диагнозун шын тургузары-биле анализтериниң харыызын манап турарывыс бо. Бичии чаш медресел кирип, аарыгны тирилеп үнүп кээр-ле боор деп идегеп тур бис...

А кады ажилдап чоруур коллегаларымга дыштаныр болгаш өг-бүлениң чанынга турар үези хөй болурун күзээр-дир мен. Чуртталга эки, а эки чурттаары оон-даа онза.

И. К. МОНГУШ.
Чурук авторнуу.

Эмчилерниң ачы-дуза чедирилгези

Республиканың 1 дугаар эмнелгезиниң коллектив тускай шериг операциясында киржип турар Тывадан барган дайынчыларга болгаш Донбасстың чурттакчыларынга ачы-дуза чедирилгезин чорудуп турар.

Украинаның девискээринде тускай шериг операциязы эгелей берген үеден тура, үстүндө

адаанывыс эмнелгениң коллектив ачы-дуза чедирилгезин үзүктөл чок чорудуп келген. Ол ажил барык чартык чыл уламчылап турар. Эмнелгениң коллективинден чыгдырган акшатуңну “Мама” деп ачы-дуза фондузунче шилчиткен. Ол ышкаш 1,5 тонна чүк аш-чем аймаа болгаш өске-даа чыгдырган чүүлдерни тускай операция чоруп турар девискээрлерге чоруткан. Чоорту

эмнер аймаа, аптекаларны база немээн.

Демдегеп каар чүүл – эмнелгениң эмчилери боттары аңаа чедип, Донбасстың чурттакчыларынга эмчи дузанын чедирип турганнар. Д.О. Кыргыс, А.-Х.Б. Монгуш, Д.Р. Ондар, С.Х. Олчейбен, М.Р. Куулар, А.Э. Серен-оол база А.Н. Сарыглар Луганск хоорайның эмнелгезинге балыглаткан дайынчыларга кезишкенин безин

чорудуп турган.

Тускай шериг операциясында киржип турар чаңгыс чер чурттугларывыска чугула херек чүүлдер садып алырынга октябрь айда “Содействие” фондузунче 817 муң рубльди

шилчиткен. Ниитизи-биле бүгү коллективтиң чыггаш чорудуп турган акшазының түңү 3,5 сая рубль четкен.

И. К. МОНГУШ
ТР-ниң Кадык камгалап яамызының медреси-биле.

Тываның төлөптүг салгалдары 10 чылдаан

10 чыл бурунгаар Тываның күрүне университетинде Россияның студентилер отрядтарының регионалдыг салбыры ажиттынып келген. Бо үе дургузунда университеттин студентилери республиканың объектилеринде болгаш Бүгү-российжи студентилер ажилдаар тудугларга ажилдап келген.

Октябрь 17-де Улусчу чогаадылга бажыңга Россияның студентилер отрядының Тывада регионалдыг салбырының үрде манаан байырлыг кезээ-зи болуп эрткен. Тываның студентилер отрядтарынче республикавыстың кара чаңгыс дээди өөрөдиге чериниң студентилери кирип турар. Олар регионнуң эң-не идепкейжи, бурунгаар үзел-бодалдыг, республиканың келир үеде идегели, бүзүрели болуп аныктары-дыр. Оларны дайынчылар деп адааны база бир онзагай болган. Студентилер отрядтарының төлээлерин оларның башкылары, хоочуннар болгаш хей санныг эш-өөрү байыр чедирип чедип келгеннер.

Тываның күрүне университетинин Аныктар политиказының эргелелиниң даргазы Мария Сергеева университеттин удуртулгазының мурнундан байыр чедирип, сөстү алган: "Хей чылдар дургузунда чаңгыс угланышкынныг боданып, өскелерге дузаны, деткимчени кадып, Тываның студентилер отрядтарының шимчээшкенин сайырадып келгениңер дээш өөрүп четти-

рип тур мен".

Тыва Республиканың Эртем талазы-биле агентилелиниң директору Алена Стороженко, Тыва Республиканың Аныктар политиказының талазы-биле агентилелиниң директору Эртине Куулар база чылыг-чымчак сөстөрүн, чаагай күзээшкенинни чугаалаан.

"2012 чылда Аныктар политиказы болгаш Спорт яамызының эгелекчи саналы-биле университеттин ынчангы кижизидилге ажилының талазы-биле проректору Алена Стороженко-биле кады студентилер отрядын тургузар деп шийтирнни хүлээп алган бис. Баштай ректорнуң дужаалы-биле университеттин баазазына студентилер отрядын ажиткан бис. Ол-ла чылын коммерциялыг эвес албан чери ажиттыган" – деп, Мария Сергеева чугаалаан.

10 чыл дургузунда студентилерниң күш-ажылчы, сагыш-сеткил талазы-би-

ле дээш янзы-бүрү эки чаңылдары сайырап, илереп келген. Байырлыг кезээге ниитизи-биле 13 студентилер отряды киришкен. Студентилерниң улуг өг-бүлөзунде угланышкыннарны санап четпес, кандызы-даа бар. Педаго-

гиктиг отрядтарга «Авокадо», «Найырал», «Ужудушкун», «Аврора» хамааржыр. Янзы-бүрү хевирниң ачы-дузанын чедирер «Атланта», Путинниң «Феникс» болгаш «Дельфин», экологтуг «Дамдыжыгаш», тудуг отрядтары «Ирбис», «Монолит», дилеп тывар кам-галакчы отряд «Дуза», «Альфа», университеттин ниити студентилер отрядтарының штавы хамааржыр.

Ук байырлапга кызыгаарланып, Тываның регионалдыг салбыры тергиннерге болгаш оларның ада-иелеринге өөрүп четтиришкенин бижиктерин тывыскан. Ол ышкаш университеттин чогаадыкчы коллективтери, «Саяннар» ансамблиниң солистери болгаш студентилер отрядтарының төлээлери байырлыг кезээни каастап турган.

Бо чылын «Школапарның капиталдыг септелгези» деп төлөвилелге база киришкен.

Студентилер отрядтарының төлээзи болурга, эки тала-лары хей. Олар боттарын бүгү талагы сайырадып, өскелерге кандыг-даа үеде дузаны кадар аргалыг болуп болгаш оларга ажилга тургустунуп алыры база чиик болуп. Чүге дизе олар студент тургаш-ла удуртукчу, идепкейжи, эң-не тергин кижилер-биле деңнежип турар кылдыр өзүп келген болурлар. Республиканың «Бис кады бис» төлөвилелинде болгаш ачы-дуза чедирер акцияларында студотрядтар доктаамал киржип турар. Россияның бүгү-ле университеттеринин аразына болуп эрткен спартакиадазына киришкеш, тиилекчи болганы онзагай. Студентилер отрядтарының төлээлери – Тыва чуртунуң төлөптүг келир үези.

/ Чыжыргана СААЯ.

Буян ООРЖАКТИҢ тырттырган чуруктары.

Ам-на кадеттер болган

Кызылдың Президентинин кадеттер училищезинге сургуулдарның кадет болганынга тураскааткан байырлыг хемчег болуп эрткен.

Россияның кадеттеринин акы-дунмалышкы одуруунче 44 сургуул, оларның аразында Моолдун үш бичии хамаатызы болгаш сески

классчы 20 уруглар кирген.

Ада-иелер, башкылар, хүндүлүг аалчылар болгаш улуг эштеринин мурнунга кадеттерниң сагыр ыдыктыг дүрүмүн хажытпайн күүседир болгаш Төрзэн чуртунга шынчы бердинерин бо чылын училищеге өөренип кирген оолдар-уруглар даңгырагалаан. Моолдан келген сургуулдар училищеге

шынчы болурунун даңгыраан номчаан. Болган хемчегниң чугула кезээ – кадеттерниң ылгавыр хөрек демдээн болгаш шынзылгаларын тывыскан.

44 кадеттин 12-зи хей ажы-төлдүг өг-бүлелерден уруглар. Оларның аразында долу эвес өг-бүлелерден база бар.

Училищениң парлалга албанының дыңнатканы-

биле алырга, чаа кирген кадеттерниң онзагайы, ада-иелеринин хей кезии шериг албанынга хамаарылгалыг азы эрге-хоойлу камгалаар органнарда ажилдап турар болуп турар. Бо чылын РФ-тин Президентизинин «Шериг албан-хүлээлгелиг база федералдыг күрүне органнында ажилдап турар улустун өг-бүлелерин деткири-биле немелде хемчеглер» дугайында 2022 чылдың май 9-та үнген 268 дугаар Айтышкынының күүселдезин

боттандылары-биле Украина болгаш Донецк, Луганск Улус Республикаларының девискээринге тускай шериг операциязынга киришкеш, амы-тынындан чарылган, балыгланган дайынчыларның өг-бүлелеринден 20 уругну училищеге хүлээп алган. Сески класста шак ындыг кадеттер чеди кижиге болган.

Кадеттерге уттундурбас солун хемчег байырлыг концерт-биле доозулган.

"РФ-тин 100 тергин өөрөдиге албан чери" деп национал конкурска Кызылдың Президентинин кадеттер училищези үш удаа тиилекчи болганын сагындырып каары чугула. Оон аңгыда, РФ-тин Камгалап яамызының мурнакчы беш ортума өөрөдиге албан чериниң санынче база училище кирип турар.

База бир онзагай болушкун – 2024 чылдың сентябрь айда училищениң 10 чылдаан юбилеи.

/ Бистиң корр.

Буян ООРЖАКТИҢ тырттырган чуруктары.

87 дугаар театр сезонунуң ажыдыышкыны сагыштарга уттундурбас

Тываның В. Көк-оол аттыг Национал театры 87 дугаар театр сезонун Россияның алдарлыг артизи, Тываның улустуң артизи, сураглыг режиссер, чораан болза, 70 харлаар турган Алексей Ооржактың чырык адын мөңгөжидер сорулга-биле өскөн-төрзэн кожуунунга ажыткан.

Октябрь 10 – 16 хүннеринде Кызыл-Мажалыктың хөгжүм-шии театрынга “Кара биле Седип”, “Сыгырга”, “Кайда сен, ачай?”, “Индияның иези”, “Эгил, эжим, эгил”, “Дүрзү-шоу. Оюн-баштак көргүзү”, “Кым сен, Субедей?”, “Күлтегин”, “Модэ. Элдин эгези” шиилериниң көрүлдези болган. Шии бүрүзүңгө зал сыңмас көрүкчү чыылган.

Бирги хүнде “Кара биле Седип” деп шииниң көрүлдезиниң мурнунда Барыын-Хемчик кожуунуң чагырга даргазы Маркс-оол Монгуш кожуунуң бүгү чонунуң мурнундан Национал театрың коллективинге четтиргенин илереткеш, өөрүп четтиришкениң бижиктерин Седиптиң ролун ойнаан Уран-оол Стал-оол болгаш театрың ажил-агый килдизиниң даргазы Мая Жамцка, “Барыын-Хемчик кожуунуң хүндүлүг хамаатызы” хүндүлүг атты Тыва Республиканың алдарлыг артизи, театрың режиссеру Орлан Монгушка тывыскан. ТР-ниң ДХ-ның депутады Алдын-кыс Коңгар “Тыва Республиканың парламентаризминин 100 чылы” медальды Тываның улустуң артизи Саяна Сатка, театрың оралакчызы Айдың Монгушка тывыскан.

Бир неделя дургузунда кожа чыдар Чөөн-Хемчик, Бай-Тайга кожууннардан театр уран чүүлүнүң мөгейкичлериниң хөйү-биле чыгып, шии бүрүзүңгө көрүкчүлерниң зал сыңмас кылдыр кээп турганы тыва театрга чоннуң сонургалы болгаш бедик үнелелиниң бадыткалы болган.

Кызыл-Мажалыктың театрының фойезинге улуг режиссер Алексей Ооржактың чырык адынга тураскааткан Национал театрың архивариузу Светлана Мунзуктуң чыып белеткээни чурук делгелгезин шии көрүп келген көрүкчүлер сонургап, чаңгыс чер чурттуунуң дугайында хөй медээни билип алыр аргалыг болган.

Неделя дургузунда чүгле шиилерден аңгыда, Национал театрың артистери кожуунуң суурларынга, школаларга солун ужуражылгаларны кылып, кожуун театрының артистеринге мастер-класстарны, тренинг, лекцияларны эртирип, күзелдиг улуска шиилерниң уран номчулганын безин чорудуп четтигип турганнар. Ол ышкаш база бир чараш оюн-көргүзүг кожуунуң уруглар садтарынга болгулаан. “Маленький ангел” деп уруглар шиизиниң көрүлдези кайгамчык эки байдалга эртип турганы, чаштарны өөрүшкү долган аас-кежиктиг арыннарындан илдең.

Төөгүлүг болуушкун октябрь 16-да болган. Кызыл-Мажалыкка байырлыг байдалга Алексей Ооржактың чурттап чораан кудумчузун оң ады-биле эде адаан.

Алдарлыг режиссернуң чырык адынга тураскааткан хемчегге кожуунуң удуртулгасы, суурнуң чурттакчылары, режиссернуң дөргүл-төрели, Тываның Национал болгаш кожуунуң хөгжүм-шии театрларының хоочуннары, артистер чыгып киришкен.

Барыын-Хемчик кожуунуң чагырыкчызы Алексей Маркс-оол, Ак-Довурак хоорайның Төлзөлекчилер хуралының даргазы Анай-Хаак Буянды сөс алгаш, Тываның Национал театрының удуртулгасы, режиссерлары, артистеринге, режиссернуң дөргүл-төрелдеринге четтиргенин илереткеш, кудумчуну, кожуунуң төлөптиг огулунуң ады-биле адап турарынга

чоргаарланып турарын демдеглээннер. Чагырыкчы кудумчуга хамаарышкан чаартылгалыг ажилдар чорударының дугайында планнары-биле үлешкен.

Национал театрың директору Начын Шалык кожуунуң чагырга даргазы база Алексей Ооржактың дөргүл-төрелдери-биле сүмелешкеш, чаа адаттыг кудумчуга тураскаал тургузар бодалды чугаалаан.

“Ылаңгыя ырак-чоокта кожууннарже, суурларже гастрольдап чораан артистер эрткеш-дүшкеш, бо кудумчуга доктаап, тураскаал чанынга улуг режиссерну утпайн, сактып чоруур болзун” – деп, директор демдеглээн.

Сураглыг режиссер-биле хөй чылдарда кады ажилдап чораан чаңгыс чер чурттуу, Национал театрың режиссеру, Тываның алдарлыг артизи Орлан Монгуш “Шак мындыг хемчегге киржири девиденчиг-даа, сүрзэденчиг-даа чүве-дир. Билдингир режиссер-биле чаңгыс хемниң суун ижип өскөн, чаңгыс школаже барып турганымга чоргаарланмас аргам чок” деп чугаалаан.

“Бөгүңгү болуушкун Алексей Кара-ооловичиниң чырык адынга тураскааткан улуг төлөвилелдерниң эгезин салган боор деп идегеп тур бис” – деп, “Хемчик” ыры-сам ансамблиниң директору Юлиана Ондар чугаалаан.

Ийи театрың артистери, хоочуннары болгаш кожуунуң культура эргелелиниң ажилдакчылары ажык дээр адаанга кыска оюн-тоглаалыг концертти организаастаан.

Алексей Ооржактың эгелеп кааш, кылып четтикпээн ажылының бирээзи “Модэ. Элдин эгези” шииниң премьерказы-биле Национал театр Барыын-Хемчик кожуунга гастрольдарын октябрь 16-да ынчаар дооскан.

И. К. МОНГУШ.
Чуруктарны интернеттен алган.

| ХООЧУННАРГА МӨГЕЙИГ |

Чеден харлаан чаңгыс классчым

Бүгү делегейниң хоочуннар хүнүгө тураскаадып бо материалды бижириңче мени ийи чылдагаан албадап келди. Ыраккы 1970 чыл. 9 – 10 класстарны чаңгыс партага кады олуруп дооскан эжим Дина Монгушевна Күскел-оол бо хүннерде 70 харлаза-даа, ам-даа ажил-иштен хөңнү калбаан, эртемниң ханы далайынче эштип-шымныры дам барган.

Кым-даа кижилер төрзөн черлиг, төгүлүг, дөстүг болгай. Көшкүн чон кидин-не сууржуң байдалче кирип турда, ыраккы кызыгаарда Өвүр кожуунун Дус-Даг сумузунга колхозтун баштайгы тургузучуларының бир ээлери, күрүңгө хөй малды өстүрүп берип чораан хоочун малчыннар Севилбаа, Күскел-оол Монгуштарның өг-бүлезинге 1952 чылдың октябрь 25-те 5-ки төлү болуп, 3 кыстарына немей база бир «дузак-саар» төрүттүнгөн. Суурга чурттап турган улуг угбазы чаа төрүттүнгөн дуңмазының херечилелин биждерде, кожуун төвүндө акушерка эмчиге тураскаадып, Дина деп адап каан. Ол үениң улуг-биче кижилери чаа болушкуннарга, үжүк-бижикке онза сундулуг боорга, оларның эң дээреси Монгуш Күскел-оолга чону «депутат» деп ат тыыскан дижир. Авазы Севилбаа шеверлеп дааранырынга сонугалдыг чораан болгаш, кыстарының келир үезинге, амыдыралына херек хол кылыгыларын айтып берип, өөредип өстүргөн. Ооң уурундан ирги бе, Дина эживис «домоводство» кичээлинде аргып, дааранып билири-биле мактадып турганын сактыр мен. Эге школаны доозуп турувуста, Кечил-оол Кызыл-Уруг башкыыс библиотекадан санап эккээрге Дина, Нина, Борис эң хөй номнар номчаан болду деп, ада-иелеривисте отчеттап турар чүве.

Ортумак класстарга келгенивисте Дина математика, бойдус, географияга дыка шыырак. Чогаадыг бижээш, геолог болуксаарын илереткен кижилер. 1967 – 68 чылдарда школависка физика, астрономия башкылап, Алексей Кыра-Салович Тевек деп аныяк башкы келген. Удаваанда күзөлдиг оолдар-уругларны шыдыраа бөлгүмүңгө эвилел-дээн. Хостуг үези хөй болгаш,

интернаттан Дина киржиپ турган. Элзэн хөй кижиден чоорту сывырлып үнзе-үнзе, Долба, Дина болгаш 4 оол шыдырааның эге билиглерин шингээди алганнар.

Школа дооскан соонда 10 чылдаан юбилейвисте көрүшкен бис. Дина Монгушевна эживис «шыңгы чурумнуг» хевээр чедишкиннери хөй болду. Физика-математика факультетинге өөренип тура, шыдырааның ынчангы «хааннары» Хемер-оол Ондар, Петр Беркович сугларның бөлгүмнеринге улаштыр өөрөңгөш, маргылдааларга чедишкинниг киржип турганын «Тываның аныяктары» солундан номчаан мен.

Дээди эртемниң дипломун холга алгаш, төрзөн суурунга баштайгы башкылаашкын базымнарын эрткен. Көдээ суурларга черле ындыг, хөй-ниитиниң шеф ажилдары, хурал-суглаа, чурум чоктар-биле демисел дээш, чиик-адак специалисти «айбылаар» чылдагаан-на хөй. Удаваанда комсомол секретары ажилының аайы-биле кожуунче депшиткен. Аныяктар амыдыралының ужу-кыдыын билип, дуржулгазы бедий бергенде, ынчангы тергилелдин чадазы болуп партия кижигүнүнче саналдап киригин ам сактып олурар.

Динаны кажан-даа көөрүмгө, ол-ла оожум-топтут чаңы хевээр. Ындыг-мындыг мен деп, көскүлөңнөп, уштулаңнаар сеткил чок, бөдүүн хевээр чоруур кижилер. Ие болур салым-чолун эдилеп, боду дег бүдүштүг, чараш кыстыг болганынга эш-өөрү амырап, байыр чедиргеннер. Ол аас-кежи улам өктөрөп, ам 3 уйнуктарының ынак кырган-авазы болуп чоруур. Комсомолчу хар-назыны төнүп чорда, Д.М. Күскел-оолду СЭКП райкомунче килдис эргелекчиледип шилчиткен.

Ажил-агыйлар сандарап, кошкак кижилер ортузунга арагалаашкын тыптып келгенде, Д.М. Күскел-оол Херээженер эвилели, ада-иелер комитети дээн ышкаш ажилдарны эпти-ле чүктөп чоргулаан.

1990 чылдар эгезинде ол амыдыралын өскерттип, черле дооскан мергежилин сактып, Улус өөредилгезиниң адырынче шилчип, методистей берген. Ынчан бүдүн Россия иштинге «школа психология-

зы» деп чаа эртем нептереп эгелзэн. Өөредилге яамызы кожуун бүрүзүндөн башкы кадрларны эде белеткээрине чалап турган. Бурунгаар көрүштүг, сонуграк улуска өөренири кажан-даа орай эвес болгай. Кожуун школаларында «ырак черже» чорутар белен кандидатура үнмейн баарга, Дина Күскел-оол чоок улузунга 3 класс уруун бүзүрөп чагааш, Бурятияның Улан-Удэ хоорайында Банзаров аттыг башкы институтунун практиктиг психология курстарына аъттаныпкан.

«Сибирьниң чоок-кавы регионнарында келген специалистер-биле бот-боттарывыстың аравыска аай-дедир практикалажып, дыка солун өскерлишкуннерниң эгелекчилери болганывысты үргүлчү-ле сактып, карактарыма «чуруй» бээр мен» – деп каттырып хөөрөп олурду.

Акша-төгериин төлөп тургаш, өөредип каан кожуунунче бедик тура-сорукут эзп кээрге, өөредилге чылы чаа-ла төнө берген боорга, «дергилеп» алган билиглерин чидирбес дээш чайны чайлады, анаа-ла халаска албан-организацияларга, коллективтерге психология дугайын таныштырып, лекция-беседалар эрттирип турган. Чап-чаа чүүлү херек кырында боттандырып, эвээш чурттакчыларлыг «шыпшың» черлерге берге болбайн аан. Хөй номчуттунуп чоруур, делгем билигилг кижилер безин психологияның терминнерин чүглө орус дылга сактып алып турган боор. Бо Кызыл төп хоорайга безин бөдүүн ада-иелер психолог дээнин психиатр эмчи дээни-биле дөмөйлөп, «мээң огулуну тенеке аарыгыг деп турары ол бе» дээн чижектер турду. Дина Монгушовнаны ынчангы

кожуун чагырыкчызы М.М. Даңзын кончукшын билдилин-биле чаа ажиттыгнан социал төпке ажилдадып каан. Ында чыдар кижилер эвээш санныг боорда, шоолуг хереклел чок боорга, хүннүң-не чаа-чаа кижилер-биле ужуражыр, ажилдаар сорулгалыг ясли-садтарга, библиотекага-даа практикасын быжыглап турган. Чижеглеп деңнээр болза, күрүне университетиниң доктор башкызы Н.О. Товуу психологияны школаларга өөредир эртем кылдыр ажилдазын дээш 12 – 13 чылдар дургузунда кызып-кылайып келген болгай. Улуг эвес чаңгыс республикада күзөп-сорулгалары оларны каттыштырып турар психологтар боттарын танып-билчип алгаш, 3-кү класстан 6-гы класска чедир тыва өөреникчилерге кайгамчык солун өөредилге номун орус дылдан тыва дылче очулдуруп деп шиит-пирлзэннер. Амдызында ооң үнзүн, ажык-дузанын ам-даа чедир билбейн турары-ла хомуданчыг.

Эртем-билиин өскелерге ажыктыг, херектиг болдура-ры – буянныг үлө. Доктор Наталья Товуу 2004 чылдан бээр этниктиг психология болгаш социал практиктиг эртем төвүнүн оран-савазын өгбелериниң чер-чурту Дус-Хөлде быжыглап тургаш, ынчангы сайыт, хөй-ле эки эгелзешкуннерниң деткичизи Петр Морозовтун айтышкыны-биле школаларга болдунар шаан көрүп тургаш, эксперименталдыг төлөвилелдерин чорударын чедип алган. Аңаа, бир дугаарында, Өвүрнүң Солчур ортумак школы (директору РФ-тиң алдарлыг башкызы, Улус өөредилгезиниң хоочуну Зинаида Байыровна Донгак) идепкейлиг киришкен. Оон эгелзеш Д.М. Күскел-оол ол школаның психолог-экспериментатор башкызы болган. Өөредилге чылының түңнелинде школаның башкылары, ада-иелер, өөреникчилерниң тускай тестиге харылааны-биле: ындыг төлөвилелдин түңнели эки деп санаттыг.

Ол үеде доозукчу класстың башкызы Л.Н. Монгуштуң чугаазы: «Психологияны школа программасынче кирип, өөредир чугула херектиг дээрзин көрдүвүс, билдивис.

Элээдилер аразынга эрттирип тургулаан тренингилерниң ачызында «берге» турган оолдарым аразында дүшкүрлүг байдал читкен. Бис, башкылар, база сонуграп киришкеш, тренингилер эрткеннге таарзынар чордувус».

Хүн бүрүдө эртем-техника сайырап, бурунгаарлап турар бо берге үеде Дина чаңгыс-ла мергежилинге кызыгаарланмай, улаштыр билиин бедидери-биле Санкт-Петербургтун Психология академиязының практиктиг психология салбырынче ырактан өөренип (дистанционно) кирип алгаш, улам-на караа чыраан. Ол үелерде Камчатканың социал төвүңгө практика эрттирерге, ооң директору Дина Монгушовнаны улаштыр артып каар кылдыр дилеп, кады шинчилелдер кылып, үре-түннелдиг ажилдааннар. Алды чыл ынчаар эрткен. Ооң соонда-даа билиин бедидери билдинип кээрге, база-ла ырактан барып-кээп тургаш, Новосибирскиниң клиниктиг психология институтун доозуп алгаш, Петропавловск-Камчатск хоорайының 3 дугаар поликлиниказынга клиниктиг психолог болуп, хөй омаксөөк чонга бараан болган. Ол үргүлчү маңап, халып, кадык амыдыралды суртаалдап, бодун аныяк, кадык кылдыр эдилеп чоруур кижилер. Поликлиниканың аныяктары ооң хар-назынынга бүзүрөвөс, «Онза-солун эживис» дижир деп, ында чурттап чоруур тыва кыстардан дыңнаан мен. Тывама, Өвүрүмде психологияга хамааржыр байдал сайзыраан боор, эгелеп каан өөредилге номнарынга улаштыр ачы-дузам көргүзөй деп бодап-биле ол эзп чанып келгеш, Хандагайтының кожуун эмнелгезинге ийи чыл клиниктиг психолог болуп ажилдаан.

Хоочуннар хүнүн тава-рыштыр 70 харлаан чаңгыс классчымның дугайында таныштырар дээш, эң-не кол-солун кыскаладыг кызырып биждим. Бо чоокку хүннерде харылзашкаш, Сибирьниң бир төп булуңунда 3-тен 6 класстарга очулдуруп белеткээн психологияның өөредилге номнарынга ажилчын кыдырааштар, башкыларга кичээл планнарының методиктиг сүмелерин белеткеп, бижи олурарын билдим.

Чаа, солун ажылы бүдүнгүр, оруу узун, ак-ла болзунам деп йөрзөп каалыңар. Курай! Курай!

/ Нина СЕРЕНОТ.

Эвилең-ээлдек коллективтер

Ломбу, Өлзеймаа Викторова бухгалтерия уруглары езулугла ажилчын олуттарын тып алган специалистер.

Бо эвилең-ээлдек коллективке моон-даа соңгаар эки ажилдаарын «Шын» солун тавагыштыр күзөп каайн.

Мөрен суурнун культураның болгаш библиотеканың ажилдакчылары демниг ажилдап турарлар. Библиотека эргелекчизи Долита Ликтановна Бичелдей биле

Лилия Борисовна Анзайның эки ажилын демдегледип болур. Олар ай санында кырган-авалар-биле дыка-ла солун чүүлдерни кылып турарлар. Хоочуннар язы-бүрү солун номнары ном саңыга келгеш номчуп турарлар. Номнар номчурундан аңгыда, кырган-аваларга даараныр, аргыттынар база библиотека ажилдакчылары организастап турар.

Бичии чаштарның ой-

наар, номчуттунар булуңу база бар. Ынчангаш бо ном саңының номчукчуларының саны хүнден хүнче көвүдөп турар. Библиотека ишти дыка чылыг, арыг-шевер. Культура бажыңының директору Чаймаа Чамзыева Баанайның ажилын эки деп демдеглекседим.

Мөрен суурнун Культур бажыңының чаны-биле эртерге, үргүлчү-ле хөгжүм дыңналып турар. Ында дыка-

ла солун шиилерни көргүзүп турарлар. Ырлаарыңа, танцылаарыңа салым-чаянын хөглүг аныяктарывыс бары өөрүнчүг-дүр. Оларның аразында Б. Айдыс, Т. Радж дээш өскелерни-даа адап болур.

Ажил-сүзүү,

чедишкиннер

Ам-даа улам нептерезин.

Чогаадыкчы үлөңөр

Чогуу-бүдүп

чоруур болзун.

/ Чечекмаа САДИ,

ТР-ниң алдарлыг ажил-

дакчызы.

Эрзин кожуун, Мөрен суур.

Эрзин кожуунун Чонну ажилга хаара тудар төвүңгө чедердим. Ол албан чериниң даштындан тура өң-баазын чараш чечектер, ногаалар тарып каан болду. Шынап-ла, ол ажилдаар черниң иштинче-даа кире бээрге, арыг-силиг, чылыг, чырык. Даргазы Нина Дажыевна Дажы эвилең-ээлдек, чугаакыр болду. Бир өрзөлдө аныяктар ажилдап олурар. Оларның база аажы-чаңнары чараш, чонну хүлээп алырда, эвилең-ээлдек болдулар. Елизавета Күр, Байыр-кыс Алексеевна

"ЭНЕРГОСТРОЙ"

КХН тускайжыттыг хуу туугжу
МАГИСТРАЛЬНАЯДА МИКРОРАЙОН

+7 923-559-5000
+7 923-265-1045

Төлөөлөдөгү документацияны
Красноармейская координата "Модуль"
КХН азында кылган
http://www.ennergostroy.ru/ сайтында салган.
Туугу кылаар чыгарыла: 2022 чылдың октябрь 8-тен
№ RU/17262000-02-1; 03-1; 04-1; 05-1; 06-1;
07-1; 08-1; 09-1; 10-1; 11-1; 12-1.

ТРЕБУЮТСЯ НА РАБОТУ

- заместитель главного бухгалтера,
- главный инженер,
- инженер производственно-технического отдела,
- специалист отдела продаж (недвижимость),
- прораб,
- водители на самосвал,
- машинист на кран ДЭУ-251 г/п 25 тн.

Тел. 89016773504,
89059204101

Музыкальная передача

"От всей души"

ВТОРНИК / ЧЕТВЕРГ / СУББОТА

ПОЗДРАВЛЕНИЯ ПРИНИМАЮТСЯ
НА РУССКОМ И
ТУВИНСКОМ ЯЗЫКАХ

ПО АДРЕСУ:
г. Кызыл, ул. Красноармейская, д. 100, каб. 309
tuvamedia@bk.ru
8(394-22) 2-18-10, 8-923-267-0749

3500 руб. - 1 песня
- 6 фото
- до 70 слов

*Стоимость дополнительного слова: 50 руб., фото: 150 руб., песни: 700 руб.

ВНИМАНИЕ!
РОЗЫГРЫШ!

МедиаХолдинг
"ТываМедиаГрупп"

ПОДПИШИСЬ НА ГАЗЕТЫ
"ШЫН" ИЛИ "ТУВИНСКАЯ ПРАВДА"
НА ПЕРВОЕ ПОЛУГОДИЕ 2023 ГОДА
И ПРИМИ УЧАСТИЕ В РОЗЫГРЫШЕ!

Оформи подписку онлайн на сайте podpiska.pochta.ru
или в любом почтовом отделении филиала ФГУП "Почта России"

Пришли копию квитанции и узнай
подробности розыгрыша, количество и порядок
получения приза в ИД "ТываМедиаГрупп"
по адресу: г. Кызыл, ул. Красноармейская, 100, каб. 309
тел.: 8(394-22)2-18-10, сот.: 8-923-267-0749
эл. адрес: tuvamedia@bk.ru
ИНН 1701062430

Призы:

1. Микроволновая печь DEXP
2. Мультиварка Goodhelper
3. Блендер стационарный DEXP
4. Погружной блендер Ecom
5. Электрочайник Aceline
6. Термопот чайник Atlanta
7. Сертификаты на муз. поздрав-ие
8. ГЛАВНЫЙ ПРИЗ - ТЕЛЕВИЗОР LED DEXP

12+

ТЫВА МЕДИАГРУПП

ГАУ РТ «ИД» Тывамедиагрупп» предлагает большой выбор
сувенирной продукции с нанесением логотипа Вашей организации
на заказ, а также полиграфические услуги
любого уровня сложности в г. Кызыл.

СУВЕНИРЫ

С ВАШИМ ЛОГОТИПОМ

tuvamedia@bk.ru

г. Кызыл, ул. Красноармейская, д. 100, каб. 309
8(394-22) 2-18-10, 8-923-267-0749

МедиаХолдинг
ТываМедиаГрупп

ТУВИНСКАЯ
ПРАВДА

МУЗЫКАЛЬНОЕ
ПОЗДРАВЛЕНИЕ

(хөгжүмнүг байыр)
на телеканале «Тува 24»
*от 2499 рублей
(до 70 слов, 3-4 фотографии)

ШЫН

Тыванын
АНЫЯКТАРЫ

РЕКЛАМА В ГАЗЕТАХ

«Тувинская правда»
«Шын»
«Сылдысчыгаш»
«Тыванын аныяктары»

СЫЛДЫСЧЫГАШ

РЕКЛАМА НА РАДИО

«ЗВЕЗДА-КЫЗЫЛ» 104.4 FM
*от 99 рублей

ИЗГОТОВЛЕНИЕ
СУВЕНИРНОЙ
ПРОДУКЦИИ

Кружки, тарелки, магниты,
футболки, бейсболки с нанесением

РАЗМЕЩЕНИЕ ПЛАТНЫХ
УСЛУГ НА САЙТЕ "ИА
"ТУВАМЕДИАГРУПП"

8-923-267-07-49 2-18-10
ул. Красноармейская, 100
каб. 309

Мобилизация дугайында чугула медээлерни кайыын билип ап болурул?

Долу эвес мобилизацияга таварышкан хамаатыларның өг-бүлелеринге дуза кадарына болгаш тускай шериг операциязының дугайында айтырылгала харыыларны билип алыры-биле кандыг телефоннарже долгааш, билип ап болурун адаанда чыып, айыткан

- 122 номерже долгаар;
- [Объясняем.РФ](#) порталда сайтыдан;

Россияның Камгалап
яамызының "изиг шугум" телефон-
нары:

- 8 (800) 100-77-07
- 8 (495) 498-43-54
- 8 (495) 498-34-46

Истелге комитетиниң дүн-хүн чок
ажылдаар "изиг шугум" телефону:
- 8 (800) 100-12-60

Россияның Эрте болгаш өөредилге
ямызы студентилерге, янзы-бүрү
ортумак тускай өөредилге черлериниң
сургуулдарына долу эвес мобилиза-
цияга хамаарышкан айтырылгала
харыыны бээри-биле дараазында
"изиг шугум" телефонун тургускан:
- 8 (800) 222-55-71

Бүгү-российжи улусчу фронтунуң
регионалдыг салбырларында ачы-ду-
за чедирилгезин телефон дамчыштыр
болгаш амы-хууда чорудуп турар. Ол
ышкаш "ВКонтакте", "Одноклассники"
социал четкилерде бөлүктөр база
ажылдап турар.

Россияның Үлетпүр болгаш садыг-
саарылга яамызының "изиг шугу-
му":

8 (800) 500-71-29

ДНР, ЛНР-ниң девискээринге читкен
төрөлдерин дилээринге дуза кадары
биле тургустунган "изиг шугум" теле-
фоннары:

ДНР

Россиядан долгаарда:

+7 (863) 318-29-99

Хоорай телефону: +38 (062) 342-69-99
(«Феникс») мобилдиг телефонче: +38
(0713) 42-69-99

ЛНР

Хоорай телефоннары:

+38 (0642) 63-45-11

+38 (0642) 58-01-01

Дайынчыларның өг-бүлелеринге
дуза кадыксаан хамааты-
лардан билдиришкннер-
ни **МЫВМЕСТЕ** волонтер организа-
циязы хүлээп турар:
8 (800) 200-34-11;
[мывместе.рф](#) сайтыда дүн-хүн чок
хүлээп турар.

Психологтун дузазын хереглээнде,
«Телеграм», «Вайбер» болгаш «ВКон-
такте» чат-бот таварыштыр айтырыл-
ларны салып болур

Юридиктиг арга-сумени «Телеграм»
таварыштыр @mobilizationrbot ап
болур

Долу эвес мобилизацияга хамаарыш-
кан айтырылгала харыылар бээри-би-
ле «Помощник Объясняем.рф» чат-
ботту тургускан.

@obysnayemrf медээзи-биле

ТМГ Тыва медээлер.

Суд приставтарындан чийгелделер

Россияга удур даштыкы күрүнелер
болгаш делегей организацияла-
ры эвээш эвес санныг янзы-бүрү
кызыгаарлаашкыннары кирип
турарын билир бис. Шак мындыг
байдалга хамаатыларны, ылаңгыя
тускай шериг операциязында
киржип турар шериг албанны-
гларны, оларның өг-бүлелерин,
база сөөлгү үеде долу эвес моби-
лизация-биле шериг албанынче
кыйгыртканнары деткири-биле
янзы-бүрү хемчеглерни ап чорудуп
турар. Оларның бир хевири – суд
приставтарының чорудуунда кире
берген өрелер дээш оттуртунган
херектерге хамааржып турар. Суд
приставтарының федералдыг
албаны Россия Федерациязының
социал-экономиктиг байдалын
турумчудары-биле ап чорудуп турар
хемчеглерге боттарының талазын-
дан үлүг-хуузу кириген.

2022 чылдың март 23-те Россия
Федерациязының Президентизиниң
ат салганы «Хоочуннар дуга-
йында» федералдыг хоойлу-
же өскерилгелер кириериниң дугайы-
нда» № 69-ФЗ Федералдыг Хоойлу-
га дүүштүр 2022 чылдың февраль
24-тен тура Украинаның, Донецк Улус
Республиканың база Луганск Улус
Республиканың девискээрлеринге
тускай шериг операциязының үезинде
салдыг сорулгаларны күүседир-
биле чоруткан хамаатыларны дайын-
чы хөдөлүшкннериниң хоочуннарын-
га деңгээл.

Ынчангаш Россия Федерациязының
Чепсектиг күштериниң хүрээленинде
дайынчы хөдөлүшкннерде киржи-
п турар суд приставтарының чорудуун-
че кире берген өрөзи бар кижилерге,
Россия Федерациязының хоойлужу-
дугазына дүүштүр тургустунган өске
шериглерге, шериг хевирлээшкнне-
ринге болгаш органнарга хамаарыш-

тыр, а ол ышкаш шак-ла ындыг дөмей
байдалга таварышканнарың дилээ
езугаар күүсекчи суд приставының
күүселде чорудулгазын бүрүнү-биле
азы кезик-чамдыктап ара соксаткан.
Бөдүүнү-биле чугаалаарга, Ада-чурт
камгалаалында үлүг-хуузу кирип
чорупкан шериглерниң өрелери дээш
чорудуп турар ажылын ара соксадыр
азы шуут соксадыр ажылды чорудуп
эгелээни ол.

«Күүселде чорудулгазын ара сокса-
дыр дизе, чылдагаан-барымдааларны
бадыткаан документиленниң бодун
азы нотариустун шынытканы хоол-
галарын күүсекчи суд приставына
көргүзүр» – деп, Тыва Республиканың
кол суд приставы Омак Достай
дыңнаткан.

Тускай шериг операциязының
киржикчизиниң өмүнээзинден
күүселде чорудулгазы-биле хол-
башкан бүгү хөдөлүшкннерни
чорудар эргелиг төлээлер Россияның
Суд приставтарының федерал-
дыг албанының албан-дужаал-
дыг кижилеринге документиленни
көргүзүр.

Ындыг ара соксадышкынга ба-
рымдаа болур байдалдар аңаа билди-
не бергенде, суд приставы күүселде
чорудулгазын бот-тускайлаң ара
соксадып болур. Бо хүннерге чедир
республикада 100 шаа херектерни ара
соксаткан.

/ И. САНЧАТ.

Мобилизацияже эвээш санныг биче буурай чоннарны келдиртип болур бе?

Эвээш санныг биче буурай чоннар
Россия Федерациязының хамааты-
лары болганда, чуртта чоруп турар
мобилизацияга хамаарышкан негел-
делер оларга база хамааржыр.

Келдиришкннен хоста-
дырынга таваржып турар
ниити дүрүмде кири бижээн

мергежилдер болгаш эвээш санныг
чоннарның чаңчылчаан ажил-агыйла-
рында келдиришкннге хамаарышпас
мергежилдер кирген болза, ынчан
келдирилгенде хостадып болур.
Бодунуң мергежили мобилизацияга
тааржып турар бе дээрзин чурттап
турар чериниң чагыргазындан билип
ап болур.

/ Бистинь корр.

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ:

Тыва Республиканың
Чурагайлыг хөгжүлдө яамызы.

Кол редактор
Н.В. САТ.

Редакцияның болгаш
үндүрүкчүнүң адреси:
667000. Тыва Республика Кызыл
хоорай, Красноармейская, 100,
каб. 29, 32

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Редактор – 2-01-35.

Чарлал килдизи – 2-18-10

Солун чыскаакчылары:
С. Н. Монгуш, А. К. Ооржак –
2-17-94

Корректор: Ч. Н. Мачык,
А. А. Лагбы – 2-17-94

Харылзаа, информация
технологиялары болгаш массалыг
коммуникациялар адырынга
хайгаарал талазы-биле федералдыг
албанның Тыва Республика талазы-
биле эргелели «Шын» солуну
2012 чылдың декабрь 3-те бүрүткээн.

Херчилелдин дугаары –
ПИ №ТУ17-00068.

Солуну «Тываполиграф» АН-ге
парлаан.

(Индекс: 667000. Тыва Республика,
Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1).

Солунда парлаттынган материал-
дарның авторларының бодалдары
редакцияның туружу-биле дүүшпейн
барып болур. Айыттынган саннары
болгаш өске-даа фактылары,
дыңнадылгалары дээш авторлар боттары
харыылаар.

Чагыдылга индекиси:
хуу кижилерге – П6855,

организацияларга – П6860

Солун неделяда ийи катап үнер
(среда, суббота).

Номерни парлалгаже дужаганы:
график езугаар – 21.00, херек кы-
рында – 18.00.

Солун келбейн барганда, 2-11-52
телефонче долгаар.

Солунуң сайтызы:
[shyn.ru](#)

Электроннуг почтазы:
[shyntuva@mail.ru](#)
[shyntuva@yandex.ru](#)

Неделяның тиражы
6966 кезек

2022 ЧЫЛДА «ШЫН» СОЛУНУҢ
ЧАГЫДЫЛГАЗЫ:
БИР ЭВЕС РЕДАКЦИЯДАН
ЧАГЫДАР БОЛЗА,
ЧАРТЫК ЧЫЛДА – 765 рубль.
ПОЧТА ДАМЧЫШТЫР – 1005,20
рубль.
Тел.: 2-01-35